

УДК 811.111

**СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПТУ ГРОЗА
В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ****Н. Є. Пилячик, О. І. Білик**

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
факультет іноземних мов, кафедра англійської філології;
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57; e-mail: inst@pu.if.ua*

Стаття присвячена аналізу семантичних та когнітивних особливостей концепту ГРОЗА в англійській та українській мовах. Виявлено спільні та відмінні значення лексичних одиниць, які наповнюють структуру досліджуваного концепту. Проаналізовано фразеологічні одиниці із компонентами штурм, гроза та блискавка із акцентом на лексичній та семантичній лакунарності у мовах, що порівнюються. Особлива увага приділена прямим та переносним значенням досліджуваних іменників, які вказують на неоднозначне сприйняття явищ природи та категоризацію навколишньої дійсності носіями англійської та української мов.

Ключові слова: *концепт, лакуна, об'єктивація, категоризація.*

Сучасна когнітивна семантика продовжує пошуки відповідей на питання щодо диференціації структур представлення знань людини (J. Fodor, G. Lakoff), ролі мови в їх репрезентації та розумінні (Ch. Fillmore, L. Talmy) та проблеми конструювання світу мовцем (O. Ірісханова, R. Jackendoff).

Найбільш прийнятним експлікатором важливих ознак навколишнього світу людини, що безпосередньо пов'язані з природою, є термін і поняття, яке за ним стоїть, **об'єктивація**, бо явища природи як реальність людського буття потребують не механічного відбиття у свідомості носіїв різних мов, а їх об'єктивної інтерпретації (І. Тарасова, Е. Семіно). Окрім опису світу та намагання «накинути сітку слів» на світ, людина щоразу коригує й уточнює свої знання про нього, знаходячи в мові ресурси для такої корекції. Як правило, процес і механізми об'єктивації дослідники намагаються осмислити на прикладі такої центральної структури знання, як *концепт* – згусток культури у свідомості людини (Ю. Степанов), частина концептуальної системи – те, що індивід думає, уявляє, знає про об'єкти світу (Р. Павільоніс), інформаційна структура свідомості, організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання (О. Селіванова) тощо.

Метою статті є виявлення семантичних та когнітивних засобів об'єктивації концепту *ГРОЗА* в англійській та українській мовах.

Концепт *ГРОЗА* в англійській та українській мовах безперечно означає несприятливі погодні умови. Згідно зі словниковими дефініціями обох мов, перше значення домінантних лексем, які репрезентують концепт *ГРОЗА*, повністю збігаються:

Thunderstorm – “a storm with **thunder** and **lightning** and usu. heavy rain” [11].

Гроза – «**грим** та **блискавка** з дощем або градом, що перев. супроводжуються **великим вітром**» [2, с. 262].

Зауважимо, що це комплексне атмосферне явище, необхідними елементами якого є *великий вітер* = *storm*, *грим* = *thunder* та *блискавка* = *lightning* має єдину назву в українській мові – **гроза**, та еквівалентну назву в англійській, що поєднує у своєму складі лексеми **storm**, **thunder** та **lightning**. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне розглядати семантичну лакунарність у межах лексем *thunder* = *грим*; *storm* = *шторм*, *буря*; *lightning* = *блискавка*, які утворюють ядерний прошарок концепту *ГРОЗА*.

Оскільки, згідно з теорією Ю. Степанова, слова «концепт» та «поняття» є однаковими за своєю внутрішньою формою [7, с. 43], то сприйматимемо досліджувані пари понять як складові конституенти ентиконцептів *ГРИМ*, *БУРЯ*, *БЛИСКАВКА*, які визначаються як «базові аксіоматичні категорії, що приймаються інтуїтивно, гіпероніми поняття, уяви, схеми...» [3, с. 6], і які людина використовує для обробки навколишньої дійсності, розпізнає частинами, а потім з'єднує в єдине ціле і трактує його відповідно до розуміння цього явища в межах своєї етнокультури.

Першим спільним значенням лексем *thunder* в англійській та *грим* в українській є:

Thunder – “the sound that follows a flash of lightning and is caused by sudden expansion of the air in the path of the electrical discharge” [9] = “гук і тріск, що супроводжують електричні розряди в атмосфері” [2, с. 262].

Наступним спільним для досліджуваних іменників є переносне значення «сильні, гучні звуки»:

thunder of applause = *грим аплодисментів* [11].

Дієслово *to thunder* в англійській мові та похідний від іменника прикметник *громовий* в українській мові виражають аналогічне значення:

“A voice thundered in my ear” [11].

“Громовий голос” [9].

Переносне значення лексем *засудження*, *погроза*, що є характерним для двох мов, можна розпізнати у певних стійких словосполученнях або в певному контексті вживання цих лексичних одиниць, що відбуває сприйняття реального світу двома лінгвокультурами, а тому вони належать до периферійного прошарку концепту *ГРИМ*:

“*The thunders of the church*” = грім та блискавка, що метала церква [11].

“*Грім небесний*”, “*Дундер свисне – грім поб’є*” [9].

Проте в українській мові спостерігаємо еквівалентне словосполучення *грім побив* в іншому значенні, що є лакунарним для англійської мови:

“*Грім би мене побив*” = вживається у значенні правдивості своїх слів, запевнення в чому-небудь, запрягтися [4].

Український фразеологізм *бий тебе грім* – прямий еквівалент фразеологізму *бий тебе морока* – має два дещо протилежні за змістом значення:

1) «велике незадоволення з приводу чого-небудь», наприклад:

“*За тими волами я посивів парубком, побила б їх морока*”;

2) «захоплення ким, чим-небудь»:

“*Ой, не можу! – вхопився за боки шофер і вибухнув щирим заразливим сміхом. – А бий тебе морока! Чи чули ви таке?*” (Ю. Смолич) [6].

Таким чином, виокремимо значення іменників *thunder* та *грім*, що є спільними для обох лінгвокультур:

1) «сильний звук», що виявляється під час природного явища грому, а також метафоричне перенесення цього явища на позначення будь-якого сильного звуку;

2) переносне значення «засудження, погроза».

Проте для української лексеми характерними є значення «велике незадоволення з приводу чого-небудь» та «захоплення ким, чим-небудь», які є лакунарними для англійської мови.

Зауважимо, що лексеми *thunder* та *грім* в обох мовах мають еквівалентне вербальне вираження у дієсловах *to thunder* та *гриміти*, що підтверджується способами їх вживання. Ці дієслова вживаються в безособових реченнях, позначаючи процес грому і використовуються для опису грози, сильного дощу з громом та блискавкою. Наступні приклади ілюструють дані значення в мовах:

“*It thundered all night*” = “*гриміло цілу ніч*” [9].

Спільне для обох лексем є значення «голосно звучати, лунати (про постріл, пісню, музику)»:

“*the guns thunder*” = “*гармати гримлять*” [9].

Такий характер висловлювань продиктований природою цього погодного явища, який символізує гнів неба, що карає будь-кого. В англійській мові метафоричне зображення негативного впливу людини на іншу живу істоту спостерігається у фразеологізмі *to breathe thunder and lightning at somebody* [1] = *дихати на когось громом та блискавкою*.

Звернемо увагу на те, що англійський іменник *thunder* є словом-домінантою для синонімічного ряду слів: *thunderbolt*, *thunderclap*, *thundercloud*, *thunder storm*, а тому, відповідно, фразеологізмів із цими лек-

семами в англійській мові буде значно більше, ніж в українській, і вони будуть дещо відрізнятися за своїм значенням та змістом висловлювання.

Зіставляючи фразеологізми (*надалі – ФО*) із досліджуваними лексемами в обох мовах, можна виокремити перше спільне для них значення «суворий, грізний вигляд», яке містять такі словосполучення:

to look like a thunder = *мати грізний вигляд* [9].

Наступне оригінальне значення «несподіванки, неприємності» є характерним для фразеологізмів як англійської, так і української мови:

like thunder out of a clear sky [1] = *як грім ясенний* [9] = *як грім перед ясною неба*.

Значення «небезпеки, очікування чогось серйозного» є лакунарним для української мови і виражається лише у такому англійському словосполученні:

The peasant does not cross himself solon gas the thunder does not roar [11] = *селянин не перехрестить аж поки грім не вдарить*.

Лакунарним для української мови є також значення лексеми *thunder* «відвернути увагу громадськості від когось», що виражається у змісті англійського фразеологізму *steal someone's thunder* = випередити когось, відвернути увагу [1].

Нехарактерними для вживання в українській мові є також переносні значення лексем *thunder clap* = a sudden start ling piece of news, information = несподівана новина, *thunder* = slang used in exclamations, intensive phrases = розм. до біса:

“**A thunder clap** burst open and astonished Europe; Bonaparte had escaped...” = «Несподівана новина вибухнула і здивувала Європу; Бонапарт втік ...»

“Wherein **thunder** did he get the money?” = «Де, до біса, він дістав ці гроші?»

Додаткового та неординарного значення набуває англійська лексема *thunder* у таких стійких словосполученнях:

Thunder and lightning = combining of two strongly contrasted colors = поєднання дуже контрастних кольорів:

“I recollect my costume very well: **a thunder and lightning** coat, a white waistcoat..., a pair of knee-breeches” = «Я пригадую свій костюм дуже добре: піджак контрастних кольорів, біла жилетка та бриджі до колін» [10];

blood and thunder = violent and melodramatic actions in films, novels = жорстокі та мелодраматичні дії у фільмах:

“**ablood-and-thunder** story”[11] = вражаюча (жахлива) історія.

Усі вищезгадані фразеологізми також належать до периферії концепту *ГРОЗА*, їх вживання та розуміння є притаманним лише для англійської лінгвокультури і невластиве для української мовної свідомості.

Проаналізувавши спільні та відмінні риси у відтінках значень лексем *thunder* та *грім*, звернемо увагу на те, що для опису явища, яке ви-

никає за допомогою грому в англійській мові, неможливо вжити тільки одне дієслово, для позначення процесуальності використовується комбінація *іменник + дієслово* (it thunders). В українській ж мові можна використати лише одне слово (іменник) *грім* для опису погоди, або ж вирази “грім... *гримить, вдарив, налякав, зруйнував...*” [5].

Таким чином, у значеннях англійського та українського іменників *thunder* та *грім* є ознака статичності, і використання цих лексем у формі дієслів *to thunder* та *гриміти* вказує на процесуальність цього природного явища.

Звернемо увагу на те, що поняття *грім* знаходиться в асоціативному ряді з поняттям *блискавка*, тому розглянемо значення лексем *lightning* та *блискавка* як в англійській, так і в українській мовах.

Таке природне явище, як блискавка, викликає схожі асоціації та образи у свідомості представників обох лінгвокультур. Спільним для обох мов є перше визначення цих лексем в словникових статтях, які вказують власне на погодне явище:

“a flash of light in the sky, occurring during a thunder storm and caused by a discharge of electricity, either between clouds or between a cloud and the earth”:

to be struck by **lightning** [9] = бути враженим блискавкою;

«видимий шлях іскрового розряду атмосферної електрики в повітрі, що буває під час грози (зображується у вигляді зигзагоподібної стріли між хмарами або хмарою та поверхнею землі)»: «Кульова **блискавка** – кулеподібний згусток плазми, що виникає під час грози» [2, с. 87].

Останніми складовими елементами, що наповнюють концепт *ГРОЗА*, є лексеми *storm* та *буря, шторм*, яких об'єднує спільне значення «погана погода з надзвичайно сильним вітром, переважно з дощем, градом, снігом, блискавкою та громом» [9; 11].

Це значення актуалізується при сполученні цих лексем або із прикметниками, або ж дієсловами:

“brief, heavy, severe, violent, ice, fierce, freak, turbulent, dust, electric, tropical... storm”;

«пилова, магнітна, раптова, сильна, різка, тропічна... буря» [9];

Storm... “abates, brews, threatens” = буря “вщухає, збирається, лякає...” [9].

Зауважимо, що в обох мовах поняття *storm* та *буря* є полісемантичними, оскільки вони включають в себе одразу декілька позначень природних явищ, об'єднаних однією назвою *storm – буря, гроза, ураган, шторм, вибух*.

Так, наприклад, в обох мовах збігається перше переносне значення “a sudden violent display of strong feeling” / «глибоке хвилювання; дуже сильне, бурхливе виявлення почуттів» [9]. Досліджувані лексеми в цьому значенні відображають сильний «штормовий» стан душі, великі душевні переживання, хвилювання, але не мають відношення до шторму

як явища природи: “Still the same Violence of the **Storms** of her soul torments her” = Все та сама Жорстокість Шторму душі розриває її [10].

Оскільки відтінки лексичних значень англійських іменників *thunder* та *storm* дуже схожі у сфері їх вживання, вони обидва часто вживаються для вираження тих чи інших емоцій, проте лексема *storm* має більш насичене та сильніше емоційне забарвлення. Наприклад:

a thunder of laugh/applause a storm of applause
 a thunder of traffic a storm of traffic
a thunder over smb's. remarks a storm over remarks
 a thunder of the guns a storm of the guns
a thunder of bullets a storm of bullets
a thunder of protest a storm of protest

У наведених прикладах ми підкреслили ті лексичні одиниці (*надалі –ЛО*), які не мають такого вираження в мові, фрази, які не є еквівалентними між собою. При такому порівнянні можемо стверджувати, що лексеми *storm* у метафоричному значенні притаманний відтінок негативного ставлення до чогось, жорстокості. Так, фраза *a storm of protest* покриває лексичний простір мовою агресії. Проте фрази типу *a thunder of applause* та *a storm of applause* виражають позитивне ставлення до чогось, захоплення чимось, що викликало безмежну кількість аплодисментів, а лексеми *thunder* та *storm* лише підсилюють значення цих фраз. В українській мові немає такого широкого вживання лексеми *буря*. ФО *вибух сміху / емоцій / аплодисментів*, які є еквівалентами до англійських словосполучень, утворені за допомогою синонімічної лексеми *вибух*.

Досліджувані нами лексеми *storm* та *буря* мають спільне значення сильної стихії, проте лише англійська лексема може виступати в ролі дієслова для опису погодного явища *to storm* (with *it* as subject rain, hail, or snow hard and be very windy, of ten with thunder or lightning) [9] = «штормити», (*it thunders*), воно також має метафоричне використання в мові і переносить цю ознаку на опис інших дій, явищ:

1) “to attack or capture (something) suddenly and violently” = «атакувати або нападати на щось»:

“The **storming** of the Bastille in 1789” [11] = «Атака (штурм) Бастилії в 1789 році».

2) “to be vociferously angry” = «бушувати, розлютитися»:

“Get out of here!” he **stormed** [10]= «Забирайся звідси!» він розлютився».

3) “to move or rush violently or angrily” = «агресивно з’явитися, влетіти».

На відміну від англійської мови, українське дієслово недоконаного виду *штормити / штормувати* має лише два значення: «бути дуже розбурханим під час шторму (про море, озеро)» та «витримувати шторм, зазнавати шторму» [2, с. 1633] і не має такого широкого спектру вжитку, як англійське дієслово *to storm*.

Розглянувши структуру концепту *ГРОЗА*, бачимо, що він має у своєму складі три головні компоненти *ГРИМ*, *БУРЯ*, *БЛИСКАВКА*, вживання яких у різних контекстах та ФО свідчить про багатогранність та багатовимірність цих лексем, а також про наявність лексичної та семантичної лакуарності в межах англійської та української лінгвокультур. Прямі та переносні значення досліджуваних іменників та однокорених або похідних від них дієслів вказують на неоднозначне сприймання та категоризацію навколишньої дійсності носіями двох різних мов.

Такий аналіз дає можливість зробити висновки:

1) спільними для обох мов є 2 значення лексем *thunder* та *grim* – «сильний звук», що виявляється під час природного явища грому, а також метафоричне перенесення цього явища на позначення будь-якого сильного звуку; переносне значення «засудження, погроза»; 2) лакуарними для англійської мови є значення «велике незадоволення з приводу чого-небудь» та «захоплення ким, чим-небудь»; 3) лексеми *thunder* та *grim* мають еквівалентне вербальне вираження у дієсловах *tothunder* та *grimiti*; 4) лакуарним для англійської мови є переносне значення лексеми *grimiti* – «користуватись великою популярністю, заслужити славу»; 5) іменник *thunder* є словом-домінантою для цілого ряду слів, є компонентом значної кількості фразеологізмів, на відміну від української лексеми *grim*, що мають лакуарні для української мови значення (*struck with thunder, asblackasa thunder, steal someone's thunder, thunder and lightning, blood and thunder*) та утворюють периферійну зону концепту *ГРИМ* в англійській лінгвокультурі; 6) лексема *блискавка* в українській мові містить додаткові переносні значення, лакуарні для англійської мови, – «вид стінгазети невеликого розміру, яка випускається терміново і висвітлює головні питання», «довга механічна застібка», «графічне позначення небезпеки ураження електричним струмом»; 7) лексеми *storm* та *буря* є полісемантичними, включаючи в себе одразу декілька позначень природних явищ, об'єднаних однією назвою, *бурю, грозу, ураган, шторм, вибух*; 8) дієслово *tostorm* має ширший спектр вжитку в англійській мові, ніж українська лексема *штормити / штормувати*.

Література

1. Англо-український фразеологічний словник / [уклад. К.Т. Баранцев] [2-е вид., випр.]. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2005. – 1056 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [гол. ред. В.Т. Бусел] [5-е вид.]. – К.: Ірпінь, Перун, 2005. – 1728 с.
3. Воркачев С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт / С.Г. Воркачев. – М.: ИТДГК “Гнозис”, 2004. – 192 с.
4. Корпус української мови Лабораторії комп'ютерної лінгвістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mova.info/corpus.aspx?l1=209>.

5. Словник синонімів української мови: в 2 т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук [та ін.]. – К.: Наук. думка, 1999-2000. – Т. 1. – 1040 с.; Т. 2. – 960 с.
6. Словники України: Інтегрована лексикографічна система, версія 3.0 [Електронний ресурс]. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM): 12 см – Систем. вимоги: IntelPentium-II/300; 64 Mb RAM; NET Framework 2.0. – Назва з титул. екрану.
7. Степанов Ю.С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации / Ю.С. Степанов. – М.: Языки русской культуры, 2007. – 248 с.
8. A New English Dictionary on Historical Principles / [ed. by James A.H. Murray, W.A. Craigie, H. Bradley, C.T. Onions]. – Vol. IX, Part I. – Oxford: At the Clarendon Press, 1919. – 1211 p.
9. ABBYY Lingvo 12 [Virtual Resource]. – Access Mode: www.abbyy.ua/support/linguistic/lingvo/12/.
10. British National Corpus [Virtual Resource]. – Access Mode: <http://www.bl.uk>.
11. Cambridge Dictionaries Online [Virtual Resource]. – Access Mode: <http://dictionary.cambridge.org/>.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 12.05.2018 р.
Рекомендовано до друку к.ф.н., доцентом Венгриновичем А.А.*

SEMANTIC-COGNITIVE PECULIARITIES OF THE CONCEPT THUNDER IN THE ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGE

N. Ye. Pyliachyk, O. I. Bilyk

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;

English Philology Department;

76018, Ivano-Frankivsk, Shevchenko str., 57; e-mail: inst@pu.if.ua

The article deals with the analysis of semantic and cognitive peculiarities of the concept THUNDER in the English and Ukrainian languages. Isomorphic and allomorphic meanings of the lexical units comprising the structure of the investigated concept have been revealed. The phraseological units with such components as storm, thunder and lightning have been analysed. A great interest has been taken in the lexical and semantic lacunar process in the contrasted languages. It is focused on the usage of direct and derived meanings of the nouns that may reveal the ambiguous perception of natural phenomena and categorization of the surrounding reality by the native speakers of English and Ukrainian.

Key words: *concept, lacuna, objectification, categorization.*